

IS THERE A POMAK DIALECT IN BULGARIA?

GEORGI MITRINOV

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
g_mitrinov@bv.bg

The paper presents a critical look at a study by Emel Balakchi dedicated to the Bulgarian Rhodope dialects and addresses her attempt to regard the Rhodope dialects as Pomak dialects, while ignoring the presence of a native Bulgarian Christian population in the Rhodopes. Numerous examples reveal the author's lack of scientific competence and objectivity in presenting the characteristic features of the Bulgarian Rhodope dialects.

Keywords: Bulgarian dialectology, Rhodope dialects, historical grammar of the Bulgarian language, Pomak dialects, Bulgarian history

През 2020 г. излезе от печат книгата на родената в с. Стоманово, Девинско, Емел Балъкчи, в съавторство с Фатма Оджак-Балъкчи и Мехмет А. Коджамустафа, „Родопските говори. Богатство и магия. Rodop ağızlarının. Sırtı ve renkliliği (изследвания araştırmalar)“ (Смолян 2020). Книгата е с обем от 254 страници. Разделена е на две части. Първата част, озаглавена „Родопски говори“, включва текстове от проф. д-р Ахмет Гюншен от Одринския тракийски университет: „Местните говори – форма на езика“ (с. 5–10), и от Никола Чуралски „За творчеството на Е. Балъкчи“ (с. 11–12). Текстът на Емел Балъкчи е с раздели: „Кратко резюме върху родопските говори“ (с. 13–22); Речник (с. 23–59); Напенальки (пословици) (с. 60–61); Наричания за Адерлез (с. 62); Гиздилки (описани са части от местна родопска носия) (с. 63); Разкази (с. 64–70); Балканите – цветността на етносите (с. 71–78); Изводи (с. 79); Библиография (с. 80–81). Следващите части са на турски език: Rodop dağı ağızları Родопски планински говори (с. 85–113); Türk ağızları Турски говори (с. 114–123); Orta Rodoplar Средни Родопи (с. 126–168); Fatma Ocak-Balıkci'nin dil çalışmaları Езикознание от Фатма Оджак-

Балъкчи (с. 177–185); Doğu rodoplar Източни Родопи (с. 193–235); Kõy kõy maniler Селски турски народни песни (с. 242–251). Книгата се разпространява не в книжарниците, а в мюсюлманските молитвени храмове в Родопите, подобно на книгите на Мехмед Дорсунски (Дорсунски/Dorsunski) и Хюсеин Мемишоглу (Мемишоглу/Memishoglu 1991), които са с антибългарски характер и са посветени на родопското българоезично мюсюлманско население.

В първата част, написана на български език, се преиначават фактите, свързани с историята на изконното българско население от двете конфесионални групи (християни и мюсюлмани) в Родопите. Споменава се за мюсюлманско присъствие по българските земи, включително в Родопите, от много стара епоха, без това да е подкрепено с надеждна фактология. В предговора си проф. Гюншен пише: „... става дума за един говор отпреди Османско време в Родопите /.../ Балканите, като географска област за тюркските езици, не са с 500-годишна, а повече от 1640-годишно присъствие на тюркската цивилизация. В 378 година тук идват хуните, прабългарите, аварите, узите, печенегите...“ (с. 8). Според него „Тези слоеве на историческото заселване на тюрки преди Османлиите се доказват и със запазилите се местни тюркски диалекти в Родопите. В Централните Родопи, в родното село на Емел Балъкчи и съседните (пет на брой) турски села, като център на това изследване показват носителите на особеностите на Къпчакските говори...“ (с. 9). Тук не става ясно кога са се заселили тюрките във въпросните села. Според османски данъчен регистър от края на XV в. (1489 г.), известен като Тахрир-дефтер 26 (Istanbul – BOA, TD 26, s.139), населението на с. Селча, от което е потеклото на Е. Балъкчи, спадащо към нахия Филибе, е изцяло християнско. Що се отнася до демографската ситуация в Централните Северни Родопи през XV и XVI в., в османски данъчен регистър от 1489 г. се споменават ойконими Девин, Настан и Коилово (изчезнало, в близост до с. Орехово). В друг регистър от 1516 г. е отбелязано, че населението на скоро възникналото село Михалкова (дн. Михалково) се е преселило от с. Беден, а населението на с. Чуряков дол се е установило на празно място (Борисов/Borisov 2016: 57–76). Според данни от регистъра от 1516 г. „Най-навътре в тази част на Родопите са разположени селата по дълбоката долина на р. Въча: Дъовлен (Девин), Настан, Бедене (Беден) и Михалкова (Михалково), а най-високо са Ищют (Ситово 1 360 м н.в.), Богудава (Богутево 1 390 м н.в.) и Лалкова

(Лилково 1 482 м н.в.)... Около 94% от населението на Централните Северни Родопи са християни, а всички селищни наименования са от славянски или гръцки произход...“ (Христов/Christov 2017: 109). В проучени османски данъчни регистри от началото на XVI в. за нахията Рупчос, която обхваща основно селищата по поречията на Чепеларска река и на р. Въча (Девинско), не се откриват селища с мюсюлманско население, а напротив – налице е християнско население. Опис, съставен през 1515–1516 г., включва данни за селата Чуряне (дн. с. Чурен), Черешова (дн. с. Черешово), Ишитова (дн. с. Малево), Поленище с друго име Павличко (дн. с. Павелско), Каловирче (неидентифицирано), с. Фотине (дн. с. Фотиново, община Батак), Ветреполе (дн. с. Дедово, Пловдивско) (Ковачев/Kovachev 2010: 91–107). Въз основа на тези данни Р. Ковачев логично заключава, че: „Османците заварват в началото на XV в. тази част от планината плътно населена от българско християнско население /.../ До началото на шестнадесетото столетие местното население опазва православната си вяра и църковнославянска антропонимична система. Видно е, че в същинската част от Родопска планина османците не заварват местно мюсюлманско население, такова не откриват при своята внимателна работа и нарочно създадените официални описни комисии в началото на XVI век“ (Ковачев/Kovachev 2010: 106).

Проучвания на османски данъчни регистри от XVI в. за населението по днешните български земи показват, че местно българско население е приело исляма, а не дошла отвън етническа група с различна от българската етническа характеристика (Кийл/Kiel 1998: 56–126). Например разпространението на исляма в българските села в Чепинско през 1516 г. е слабо: в с. Баня има четирима мюсюлмани и 50 християни, в с. Дорково – трима мюсюлмани и 235 християни, в с. Каменица – 100 християни, в с. Костандово – един мюсюлманин и 87 християни, в с. Корова – 46 християни, в с. Лъджене – седмина мюсюлмани и 100 християни, в с. Ракитово – шестима мюсюлмани и 85 християни. В следващите години – 1528, 1570, 1595, броят на мюсюлманите расте, но като цяло преобладават християните (Кийл/Kiel 1998: 106). Сходна е картината и в Източните Родопи. През 1516 г. в с. Ак пънар (дн. с. Бял извор, Ардинско) има 2 мюсюлмански и 12 християнски семейства, а в с. Даръдере (дн. Златоград) – 12 мюсюлмански и 28 християнски семейства (Кийл/Kiel 2017: 677). Налага се изводът, че няма исторически данни за никакво старо заселване на тюркско население в Среднородо-

пието от периода преди завладяването на българските земи от османските турци.

А твърденията на самите ислямизирани българи „че са приели исляма преди турците“, за което споменава Е. Балъкчи (с. 78), са обори ми. Ибрахим Имам, автор на книгата „Абланица през вековете“ (2008, Самиздат), посветена на историята на с. Абланица, Гоцеделчевско, твърди, че местното българоезично мюсюлманско население се е преселило в селото от Анадола още преди завладяването на района от османските турци. Но според османски данъчен регистър от първата половина на XV в. (1444–1445 г.) цялото население на с. Абланице, спадащо към нахия Неврокоп, е християнско. (Митринов/Mitrinov 2018a: 111–118).

Е. Балъкчи приема наличието на отделна етногрупа помаци, като смята, че досегашните публикувани изследвания „не могат да дадат реална историческа обективност за тази етногрупа с цялото ѝ културно богатство“ (с. 79). Проф. Гюншен пише за „идентичност на помашката етнос²...“ (с. 7). Двамата автори налагат мнението, че помациите са етническа, а не конфесионална група българско население. Но не посочват специфичното в неговия бит, което да го отличава съществено от останалото българско християнско население в Родопите и в другите краища на българската етническа територия. Според Е. Балъкчи „... за помациите: до ден днешен една правдоподобна историческа истина за техния произход, етническа принадлежност, език, фолклор няма“ (с. 71). Истината обаче може да се открие в проучванията на родопеведите от старото поколение – Хр. Попконстантинов, Ст. Шишков, В. Дечов, П. Маринов, както и в академичните изследвания, посветени на материалната и духовната култура на родопското българско население. Изчерпателни данни за родопските българи, изповядващи мюсюлманска религия, има в публикацията „Българите мохамедани“ (Райчевски/Raychevski 2004).

В книгата на Емел Балъкчи се използва термин „помашки говор“: „Езикът, като най-важна част от културното наследство на всяка група, в *помашкият говор* в Родопите има своите особености и богатство /.../ Разглеждаме този уникален Балкански говор с уточнението, че то е старинен, запазил се преки историко-географските перипетии на носителите му“ (с. 18); „Тук „мимоходом“ ще се спрем върху разнообразието

на две от местните говори – турски и помашки, дефинирайки помашкия като отделен, както бихме определили и другите български говори у нас, например: шопски, македонски и пр.“ (с. 13). Използваната от авторката терминология показва липса на системни и задълбочени познания за родопските говори. В класификацията на българските говори няма обособен отделен *помашки говор*, както няма и *македонски*, и *шопски*. Има голяма диалектна група родопски говори, част от югоизточните (рупските) български говори (Стойков/Stoykov 1993: 122). Те са характерни за местното българско население от двете конфесионални групи – християни и мюсюлмани. На практика няма родопска говорна група (с редки изключения), която да не включва и говори на селища с оцеляло до днес местно българско християнско население: Смолянският или централният родопски говор (Стойков/Stoykov 1993: 129) включва диалектите на ред християнски села по поречието на реките Черна, Бяла, Арда, Малка Арда. Чепинският говор включва диалектите на селищата Баня, Каменица и Лъджене, както и тези на селата Корово, Дорково, Костандово и Ракитово. „Населението на тия села е смесено – мохамеданско (помашко) и християнско. Само в с. Каменица е чисто християнско“ (Стойков/Stoykov 1993: 135). Говорът на Ропката (Стойков/Stoykov 1993: 134, 135; Керемидчиева/Keremidchieva 1993: 14), с обхват на селища по поречието на Чепеларска река, също някога е бил характерен и за българско мюсюлманско население, което се е изселило. Широколъшкият говор, с разпространение в селата Широка лъка, Върбово и Стойките (Стойков/Stoykov 1993: 133), преди е бил характерен за местни българи, изповядващи мюсюлманска религия, които по-късно се изселват.

Налага се Е. Балъкчи да обясни какво разбира под „помашки говор“. Тя не отбелязва никакви негови характерни особености, за да се види каква е отликата му от другите български говори. Също некоректна е употребата на термини *шопски говор* и *македонски говор*. Едва ли авторката може да обясни какъв е обхватът на отбелязаната от нея териториална диалектна единица *шопски говор* и какви са нейните характерни особености. Според българската диалектоложка наука има ботевградски, врачански, елинпелински, софийски, самоковски говор със свои отлики (Стойков/Stoykov 1993: 150–155). Още по-некоректно е използването на термин *македонски говор*, като се има предвид, че

югозападните български говори са разпространени в географската област Македония, т.е. в България, Република Северна Македония, Гърция и Албания. След като има установена и утвърдена класификация в българската диалектоложка наука на говорите в отделните райони, трябва тя да се спазва. А ако не се приема, да се изложат езиковедски аргументи за това.

Според Е. Балъкчи: „Обективното синтезиране на Родопските говори показва, че те са един конгломерат от два основни говора – помашки (който дефинирахме по-горе като отделен говор, спрямо българския книжовен език) и турски“ (с. 14–15). Подобно твърдение е редно да се подкрепи с аргументи, затова се налага авторката да посочи къде в Централните и в Западните Родопи има широко разпространение на турски говор, освен говорите на няколко села в Девинско, за да е основен той. Трябва да обясни какво специфично влияние е оказал турският говор върху граматичната система на местните изконни български говори. А също да спомене кои са характерните особености на „помашкия говор“, които го сближават с турския език и същевременно го отличават от останалите български говори. Според М. Младенов „... вътрешнодиалектните отношения в Родопите са стабилни и трайни, /.../ отразяват по-старинно диалектно членение“ (Младенов/Mladenov 1986).

По въпроса за произхода на „помашкия говор“ авторката отбелязва: „Ако приемем, че помашкият говор е наследен от славяните...“ (с. 18). В изследването си тя никъде не споменава за старобългарския език – най-стария писмен славянски език, възникнал още през IX век, сякаш той не е съществувал. Архаичните особености на родопските говори са остатъци от старобългарския и среднобългарския период в развитието на българския език. Редно е Е. Балъкчи да обясни какво разбира под „обективно синтезиране на родопските говори“, за да се разбере какво е „синтезирала“. Според друго нейно твърдение: „Като част от българският език, помашките говори имат много допирни точки с него, но и много особености които го правят съпричастен към групата на славянските езици и по-скоро към украинските и руските местни говори“ (с. 17). Но е пропуснала да отбележи кои са *допирните точки* на „помашките говори“ (тук вече става въпрос за „помашки говори“, а не за един „помашки говор“) с българския език. Родопските говори са част от българската езикова територия, те са неизменна и неразделна част от бъл-

гарския език. В случая не може да става въпрос за „допирни точки“, а за граматичната и лексикалната им система, която е характерна за българския език. Много едностранчиво Е. Балъкчи навсякъде пише за близост с руския и украинския език, като нищо не споменава за характерни особености на родопските говори, които ги свързват например със западнославянските (полски, чешки, словашки) или пък с южнославянските езици (сръбски, хърватски, словенски).

Не е уточнен териториалният обхват на изследвания от авторката „помашки говор“. На с. 79 са изброени по азбучен ред селища в Смолянско, Девинско, Маданско, Ардинско, Гоцеделчевско, Пазарджишко, Пловдивско, сред които и такива с налично изконно българско население от двете конфесионални групи, което съжителства и днес: с. Арда, гр. Чепеларе, гр. Златоград в Смолянско. Според османските данъчни регистри от средата на XVI в. (1569–1570 г.) еднородно българско население от двете конфесионални групи, християни и мюсюлмани, съжителства – с превес на християните, в старите български селища Арда баши (дн. с. Арда) и Даръ дереси (дн. Златоград) (Митринов/Mitrinov 2018: 25–27; 33–36). Данни за гр. Чепеларе няма, защото е по-късно възникнало селище. Но тогава как авторката ще обясни на местните българи християни в посочените по-горе селища, че техният говор е „помашки“, а не „християнски“ например? Факт е, че в различни райони на Родопите има селища със запазено изконно българско население от двете конфесионални групи: християни и мюсюлмани, което съжителства и до днес: в кв. Райково на гр. Смолян, в селищата Петково, Арда, Златоград и Чепеларе, Смолянско; в с. Черничево, Крумовградско и др. Диалектът на това население е общ и на практика няма съществени отлики освен в терминологията, свързана главно с конфесионалните различия (Mitrinov 2007: 149–159). Така че употребата на термин „помашки говор“ и от тази гледна точка е ненаучна и некоректна.

В приложената библиография към книгата е включено само едно диалектоложко изследване – „Един старинен български говор“ на Стайко Кабасанов (Кабасанов/Kabasanov 1963), обаче в изложението си авторката никъде не се позовава на него. Нищо друго от голямата по обем научна литература, посветена на архаичните и самобитни родопски говори на българския език, не е цитирано. Не е отбелязан Българският диалектен атлас, в чиито два от общо 4 тома детайлно са разглеждани особеностите на родопските български говори (БДА/BDA 1964;

БДА/ВДА 1975). За родопските говори изследвания имат известни български езиковеди като Л. Милетич, Б. Цонев, Ст. Младенов, Ст. Стойков, К. Мирчев, Вл. Георгиев, М. Сл. Младенов и мн. др. Тук не се изброяват днешните изследователи, които също не са малко. За сметка на това автори като Евгения Иванова и Антонина Желязкова, които не са специалисти по диалектология, са включени в библиографията с по няколко изследвания.

Налице са редица некомпетентни обяснения на особености на родопските говори от страна на Е. Балъкчи. Според нея „Помашкият говор е мек, кадифен език и при пригаждането на турските думи изговора се омекотява: „akşam“ – акшъем (вечер), „koyasak“ – койежек (съд за слагане на нещо)“ (с. 20); „Турските думи в помашкият речник се използват умекотени: койежйек – кояджак, както се вижда и в посочения пример по-горе“ (с. 73). А в цитираните примери е налице типичният за родопските говори преглас на гласна *a* в *e* след мека съгласна и шушкави съгласни *ж, ч, ш*: *чѐс, жѐба, кучѐн, чѐша, йѐгне* (Стойков/Stoykov 1993: 127; БДА/ВДА 1964: к. № 28, 29, 30, 31, 32, 62; БДА/ВДА 1975: к. № 38, 39, 40, 41, 69), което важи и за турцизмите, навлезли в тези говори. Фонетичната особеност се открива и в източните рупски говори в Странджа, Източна и Западна Тракия (Стойков/Stoykov 1993: 123).

В речниковата статия *чиляк, чуляк, чилячак* (рус. *человек*) е пояснено към заглавните думи, които са без граматична характеристика: *надежни форми на думата „човек“*. Всъщност това не са падежни форми, а други фонетични облици на съществителното име *човек*: *чиляк* и *чуляк*, и умалителна форма *чилячак*. В друг пример е отбелязано: „**Чилек, чулек** -у, -ан, -ас, -уму (*надежни форми*)“ (с. 72). Тук освен суфикси на падежни форми, без данни от кой падеж са, има и членни морфеми *-ан, -ас*. Към заглавните думи в речникова статия *нога, ноги, нугона, нугоса, нагоса* също е допълнено (*надежни форми*) (с. 46). Но това са членувани форми на съществителното име *нога*. А там, където са включени падежни форми на заглавни думи в речниковите статии, авторката не ги отбелязва като такива: *вам* (рус. *вам*) – *на вас*. В речникова статия *фру, фрутчака, вритем* – *всички* всъщност е отбелязано обобщително местоимение *фру* с морфологичен вариант *фрутчака* и дателна падежна форма на обобщително местоимение *врит*.

Отделни речникови статии включват като заглавни думи фонетични варианти, характерни за *ô*- и *a*-говорите в Родопите, класифицирани така по застъпниците на старобългарските носови и ерови вокали: *рож*, *раж*; *бальвям*, *больвам*; *вознак*, *вазнак*; *ворзала*, *варзала*. Откриват се заглавни думи, характерни за *ъ*-говорите: *дърне* ‘развличва вълна или лен на домашен дарак’; *кърши*; *мършевельник* ‘слаб, слабичък’ и др.

Срещат се примери с т.нар. „акане“, или изговор на гласна *a* вместо *o* в неударено положение – архаична особеност на родопските говори (Стойков/Stoykov 1968: 93–116), която не е отбелязана от авторката: *баднаш*, *баднож* – *буднож*; *бали* – *боли*; *нагоса*, *нажинка*.

Е. Балъкчи не използва транскрипционна система за отбелязване на специфични звукове в местния родопски говор. Характерният за смолянския говор вокал широко *o* (*ô*) се означава с буквен знак *o*: *болха*, *бохтам*, *доска*, *корпа*, *молчи*, *мьосу*, *полан*, *топтем*. Друг характерен вокал – широко *e* (*ê*) – е отбелязан на места с буквено съчетание *ье*, (*акиъем*).

Не са поставени ударенията, което не дава възможност да се видят акцентните особености на родопските говори. Мекостта на съгласните се означава с графема *ь* (*больки*, *кукаль*, *тъовно*, *умуть*). В употреба са и графемите *ю*, *я* (*любна*, *люде*; *биския*, *другян*). Не се отбелязва беззвучността на съгласните в краесловие и в позиция пред беззвучна съгласна: *втика са*, *дваж*, *изпулето*, *възпролете*, *пролетез*, *покрров*, *пуладка*. Среща се и изписване на буква за беззвучна съгласна в позиция пред звучна съгласна: *сгромали са*, *сдробя*, *сдумова*. Непоследователно е оформлението на заглавните думи в отделни речникови статии: *баннаш*, *баднож*, *буднож*, *баднаш*; *внеси*, *фнеси*; *поткур*, *подкор*. Това важи и за успоредната употреба на звуково съчетание *ит* и на графема *иц*: *доцера*, *доштерку*; *парчетища*, *парчишита*; *суите*, *суци*.

Авторката използва в отделни случаи надреден графичен знак (‘), без да е ясна функцията му: *цири* ‘башия, за ‘гечих, раз ‘пуджи, раз ‘шени, урати ‘ят и др. А употребата на графема *ё*, характерна за руската графична система, е обяснена така: *ежък* (рус. *ёж* („*e*“ с две точки) – *таралез*; *котетинки* (рус *котёнок* („*e*“ с две точки) – *котета*; *еще*, *йеще* (рус. *ещё* („*e*“ с две точки) – *още*!

Основен подход в текста на Е. Балъкчи е сравняването на лексика, характерна за „помашкия говор“, с такава, характерна за турския език,

както и за руския и украинския език. Тя предлага: „Да направим едно кратко сравнение между помашкия, славянския, турския и български говори. (Славянски в смисъл руски / украински)“ (с. 72). Отначало пише за *славянски говор*, след което уточнява руски / украински, но не посочва кои и какви говори на тези славянски езици и на турския език има предвид. Изброените примери показват, че не се сравнява лексика от диалекти на съответните езици, тъй като освен примерите от „помашкия“ всички останали лексеми са характерни за книжовните езици (няма споменати диалекти). А сравняването на *помашкия* с български говори показва, че *помашкият* не е възприеман като български говор. При самото сравняване отново е налице некомпетентност: *Колькю* (*кутро, кутра, кутрик, кина, какна въпр.*) – *сколька* (*каторый, кто, каво, чево и пр.*), *не кадар, колко*. В примера е включено въпросително местоимение за количество *колькю* с въпросителни местоимения за лица и предмети *кутро, кутра, кутрик; кина, какна*. Примерите от руски език не включват въпросително местоимение за количество. В друг пример наречието *баднож* е представено с грешно значение: *Баднож, баннож – аднаждый, бир кере, веднъж*. В родопските говори наречието се употребява със значение ‘някога, някое време’ (Стойчев/Stoychev 1965). Незнайно защо примерите, характерни за руския език, са транскрибирани: *севодня* вм. *сегодня*; *аднаждый* вм. *однаждый*; *сколька* вм. *сколько*; *каторый* вм. *который*, *каво* вм. *кого*, *чево* вм. *чего*. В примера *вечеру, -ос, -от, -ум* е допусната груба грешка, като наречието *вечеру* ‘вечерно време’ е с посочени членни морфемии *-ос, -от*, характерни за съществителни, прилагателни и числителни имена.

Е. Балъкчи пише за *речников фонд на помашкия говор*: „Ние нямаме за цел да изредим целия руски, български, украински, турски, арапски или други речници, а да дадем примери от речниковия фонд на помашкия говор. И тук не става въпрос за книжовни единици, защото няма такъв, а за език запазил векове наред в себе си много афентични елементи от изказа“ (с. 18). Идеята ѝ е „да дадем някаква представа за корените на този уникален език на Балканите“. В случая авторката приема съществуването на „помашки език“ със собствен речников фонд. Но от посочените по-долу оскъдни примери е видно, че става въпрос за лексика, характерна и за речта на родопските българи християни, както и за други български говори. Що се касае до руския и украинския език, в посочената накрая библиография не са отбелязани никакви писмени

източници за изследвания, посветени на съответните езици и на връзките им с южнославянския български език. Да не говорим за диалектите на тези езици. А защо все пак се прави съпоставка с примери от източнославянските руски и украински език? Следва да припомним един цитат от книгата на Хюсеин Мемишоглу „Страници от историческото минало на помаците“, според който някои автори, несъмнено турски, подчертават, че: „езикът на помаците се състои от 30% украинско-славянски, 25% куманско-кърчмански, 20% огузко-турски, 15% ногайски и 10% арабски думи“. Важно е да се поясни, че според Мемишоглу причината за наличието на 30% украинско-славянски думи в езика на помаците са осъществените контакти на куманските турци през I и II век със славяните в Украйна, Бесарабия и на Балканите, а също че в продължение на 200–300 години са живели и странствали из славяно-руските земи! (Мемишоглу/Memishoglu 1991: 23; Митринов/Mitrinov 2010: 110). Тук и дума не става за българския език, както и за старобългарския език – най-стария славянски писмен език, създаден и утвърден през IX век. А родопските говори са част от българския език.

След като отбелязва „много важния факт“ според нея, че „не всички народи и племена са имали възможността да основат свои царства, държави и да създадат своя си писменост“ (вероятно има предвид *помаците*), Е. Балъкчи посочва няколко особености на използването на думите от славянските езици сред тази общност (има предвид носителите на „помашкия говор“ в Родопите). Те са: а) дословно използване; б) използване без някои окончания; в) видоизменения в структурата на думата и използване на една и съща дума с двуюко значение (с. 19). Такова е „езиковедското“ обяснение за наличието на лексика от домашен, български произход в родопските говори, която има свои съответствия в източнославянските езици. Сравняват се думи, „идентични с украинския (официален) език“ като *ягне* (*agne*), *я* (*йе, я*), *щене* (*малко кученце*) и др. Но лично местоимение *я* (*йа*) за I л., ед.ч. е характерно за всички западни български говори, заедно с югоизточните (рупските) (Стойков/Stoykov 1993: 250–251), включително тези извън териториалните граници на България в Нишко, Царибродско, Босилеградско, Скопско, Велешко, Прилепско, Дебърско, Корчанско, Драмско, Сярсско, Дедеагачко, Лозенградско, Малкотърновско, Мидийско, Кешанско, Чаталджанско (БДА. ОТ/BDA. ОТ 2016: к. № М 59). Тогава би трябвало, по мнението на Е. Балъкчи, те да спадат към „помашкия говор“. Облик

йагне (*йѐгне*) е характерен за голяма част от българската диалектна територия с изключение на мизийските и балканските говори (БДА. ОТ 2001/БДА. ОТ 2001: к. № Ф 61). Излиза, че всички западни и рупски български говори са „помашки“.

Лексемата *цене* е с широко разпространение по българската езикова територия, извън родопската област, и специалистът ще се затрудни да обхване териториалното разпространение на „помашкия говор“ по българските земи.

Сред „дословно използваните думи“ от руски език е отбелязано название *брусници* (рус. *брусника*) – *червени боровинки*. Но според Родопския речник в говорите от Смолянско, Асеновградско и Широколъшкия район название *брусница* се използва с основно значение ‘боровинка’ (Стойчев/Stoychev 1965). Редно е Е. Балъкчи да посочи в кой родопски говор название *брусница* се употребява със значение ‘червена боровинка’, а и как тогава се назовава черната боровинка в родопските говори. Освен това данните от Общеславянският лингвистическият атлас сочат, че название *брусника* с варианти е разпространено в чешки, словашки, полски говори (ОЛА Т. 3. РМ/ОЛА Т. 3. RM 2000: к. № 47). Как тогава със сигурност може да се твърди, че то е руска заемка в българските родопски говори?

Според авторката глаголът *дохадам* е „помашка дума“: „Да вземем руската дума „доходить“ и помашката „духадам“ и нейните идентификации в различни глаголни времена и села: *дохадам*, *двадам*, *додаа*, *дохада*, *додайми*, *двадайми*, *дошчим*, *дошчем*, *дощим*, *дощем*, *жа дода*, *джида*, *ша дода*“ (с. 19). В Родопския речник е посочено, че фонетичен вариант *дохáдам* е характерен предимно за речта на българите мохамедани, а облик *дохòдам* – предимно за речта на българите християни. От това излиза, че руското съответствие *доходить* е по-близко до фонетичния вариант *дохòдам*, разпространен в говори от Смолянско и Асеновградско и характерен предимно за речта на местните българи християни (Стойчев/Stoychev 1965). В старобългарски писмени паметници се открива глагол *доходити* ‘достигам до някъде, доближавам се до нещо’ (СР/SR 1999). Пример за нивото на езиковата грамотност на авторката е слятото изписване на глаголни форми като *дошчим*, *дошчем*, *дощим*, *дощем*. Недоумение буди и изразът „идентификациите в различни глаголни времена и села на думата“.

Към примерите със „съхранени дословно използвани думи“ Е. Балъкчи включва и думата *дробин*: „Или думата *дробин*, *дробен* (рус. *дробинка* – малка сачмичка, *дробить дробя*) – *зальк*, малко парче хляб. Това са думи и значения от едно и също естество и корен?“ (с. 19). В случая не става ясно как лексемата *дробен*, характерна освен за родопските говори и за говори в Пловдивско, Хасковско, Харманлийско, Тополовградско, Разградско, Силистренско, Тутраканско, Кюстендилско и др. (Мъжлекова/Mazhlekova 1990: 68–69), се оказва „съхранена дословно използвана дума“ в „помашкия говор“. В Старобългарския речник е засвидетелствана дума *дробьнь* ‘дребен, ситен’, както и глагол *дробити* ‘дробя, надробявам, приготвям’ (СР/SR 1999).

Авторката определя думата *жерда* като чуждица: „В този език, повечето „чуждици“ са приспособени, или леко видоизменени и се ползват почти със същото значение. Има и малки изключения... Или в примера с думата „жерда, жорда“ (рус. *жердочка*, *жерд* – дълъг кол) – ‘върлина, ритловица на кола’; а (тур. *sirik*)“ (с. 20). Но в старобългарски писмени паметници е засвидетелствана дума *жрьдь* ‘тояга, прът’ (СР/SR 1999). Думата е с широко разпространение в родопските говори, както и в говори от Странджа, в Хасковско и Шуменско (Мъжлекова/Mazhlekova 1990: 77–78). Дали и те са „помашки“?

Според Е. Балъкчи „Особеност на пригаждането, нагаждането на турцизмите в помашките говори е прибавянето на окончанията: -ие, -ия (за съществителните имена) и -исва, -исах, -диса, -дисвам (за глаголи) и др. Например: „*sürü*“ – сюрисе, „*kaba dayı*“ – кабадаия; „*uydu*“ – уйдисва; „*haşladı*“ – ашладисвам...“ (с. 20). От посоченото „пригаждане“ и „нагаждане“ на турцизмите следва, че всички български говори трябва да са „помашки“, тъй като това е особеност на усвояването на турцизмите в българския език като цяло. Това важи и за други отбелязани от авторката особености на словообразуването: „При някои думи от арабски и персийски произход се срещат окончанието -те, -не, -каме, -ево и др.: *амин*‘каме, *кеефсиз*‘ево, *кайд*‘исване. Често се използват префиксите: за-, раз- и др.: *за*‘геч‘их – *закъснях* от турската дума „*geç*“, *раз*‘шен‘их – *развеселих* от думата „*şen*“ и пр.“ (с. 20).

Цитираните примери са една малка част от всичко написано от Е. Балъкчи за родния български говор на родопските българи, изповядва-

щи ислямска религия. Да, тя отбелязва: „Нашето изследване не претендира за академичност“ (с. 17). Но в него освен некомпетентност е налице и тенденциозност при представяне на езиковите факти. Видно е, че авторката няма нужните познания за родопските говори на българския език, както и основна езиковедска подготовка. Тя редовно употребява термина „помашки говор“, приема наличието на „помашки език“, без да аргументира това с езиковедски доводи. Подобно на други „изследователи“ като Мехмед Дорсунски и Хюсеин Мемишоглу Е. Балъкчи цели чрез тенденциозно представяне на подбран лексикален материал да пренапише родопската езикова история. Но тя си остава българска според езиковите данни и обективните езиковедски и етнографски изследвания.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Статията е подготвена в изпълнение на Националната научна програма „Културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие“, финансирана от МОН.

² В книгата се откриват множество правописни и печатни грешки, което особено важи за текстовете на Е. Балъкчи, като някои от грешките са и правоговорни, характерни за речта на турци, неусвоили добре българския език: „... ще се спрем върху разнообразието на *две* от местните говори – турски и помашки...“ (с. 13); „четал... – *ъгъл* на *две* клони, среща на два пътя и пр.“ (с. 57) и др. Това важи и за текста на проф. Ахмет Гюншен от Одринския университет: „... богатото творческо наследство на турската литература има *две избрани представители* – Емел Балъкчи и Мехмет Алев-Коджамустафа...“ (с. 7); „... езиковата граница разделяща двете групи се простира от *близкото* до Дунава *град* Лом на изток...“ (с. 7); ... темата, третираща *областта Родопите, с неговите* гласови особености...“ (с. 7) и др.

Множество грешки има при употребата на пълната и кратка членна форма на имената от м.р., ед.ч.: „В турският текст се спираме...“; „А в българският текст сме включили...“ (с. 13); „Ако действително исляма е бил насилствено наложен...“; „В украинският език също има...“ (с. 22); „Речника съдържа около 1300 думи“ (с. 23) и др. Изобилстват правописни грешки: *стъл* вм. *стълб* (с. 48), село *Водни пат* вм. *Водни пад* (с. 81); „... *аралско-турски*“ и „*турско-аралски*“... (с. 20); „... и е загубил онази богата *афтенничност*...“ (с. 22); „... много *афтеннични* елементи от изказа“ (с. 18); „... на официалния език...“ (с. 22); „*двуйко* значение“ (с. 19); „... се *оповаваме* и на нашите езиковеди-изследователи“ (с. 79); „... на *съвремената* ни европейска култура...“ (с. 78); „... гръцки, италиански, френски“ (с. 59). Изобилстват примери с неправилна употреба на препинателни знаци, особено на запетая. Всички цитати от книгата се привеждат в автентичния им вид.

ЛИТЕРАТУРА

- БДА 1964: Български диалектен атлас. Т. 1. Югоизточна България. Част 1. Карти; Част 2 – карти, коментари, показалци. София, Издателство на БАН.
- БДА 1975: Български диалектен атлас. Т. 3. Югозападна България. Част 1. Карти; Част 2 – карти, коментари, показалци. София, Издателство на БАН.
- БДА. ОТ 2001: Български диалектен атлас. Обобщаващ том. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика. Т. I. Фонетика. София, Книгоиздателска къща Труд.
- БДА. ОТ 2016: Български диалектен атлас. Обобщаващ том. IV. Морфология. София. 2016. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- Борисов 2016: *Борисов, Д.* Бележки върху селищната, демографска, религиозна и стопанска история на селищата по поречието на Въча през последната четвърт на XV–XVI в. – *История*, 1, с. 57–76.
- Бояджиев 1991: *Бояджиев, Т.* Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Дорсунски: *Дорсунски, М.* История на ахрените (помаците) (без данни за година и място на отпечатване).
- Кабасанов 1963: *Кабасанов, Ст.* Един старинен български говор. Тихомирският говор. София. Издателство на БАН.
- Керемидчиева 1993: *Керемидчиева, Сл.* Говорът на Ропката. Родопска граматика. София. MicroPrint.
- Кийл 1998: *Кийл, М.* Разпространение на исляма в българското село през османската епоха (XV–XVIII в.): колонизация и ислямизация. – В: *Мюсюлманската култура по българските земи*. София, с. 56–126.
- Кийл 2017: *Кийл, М.* България под османска власт. Събрани съчинения. София, Издателска къща ТЕНДРИЛ.
- Ковачев 2010: *Ковачев, Р.* Османският данъчен опис за селищата в нахията Рупчоз от началото на XVI век. – В: *Сб. Заблуди и фалшификации за произхода на българите мохамедани*. София, Тангра ТанНакРа ИК, с. 91–107.
- Мемишоглу 1991: *Мемишоглу, Х.* Страници от историческото минало на помаците. Анкара.
- Митринов 2005: *Митринов, Г.* Още веднъж за измислиците на Мехмед Дорсунски в книгата „История на ахряните (помаците)“. – *Родопи* (Смолян), № 1–2.
- Митринов 2010: *Митринов, Г.* Фалшификации, свързани с езика на българите мохамедани. – В: *Сб. Заблуди и фалшификации за произхода на българите мохамедани*. София, Тангра ТанНакРа ИК, с. 108–116.
- Митринов 2018: *Митринов, Г.* Езикови свидетелства за българския характер на населението в Южните Родопи и Западна Тракия през XVI век. Ч. 1. Ксантийско, Златоградско, южните райони на Смолянско. София.

- Митринов 2018а: *Митринов, Г.* Антропонимични данни за село Абланица, Неврокопско, в османски данъчни регистри от XV век. – *Македонски преглед*, № 2.
- Младенов 1986: *Младенов, М.* Говорите в Родопите. – *Доклад на международната конференция „Родопските говори и тяхното значение за историята на българския език и славянската филология“*. Смолян, 11–13.09.1986.
- Мъжлекова 1990: *Мъжлекова, М.* Речник на старобългарски думи в днешните български говори. София. Издателство на БАН.
- ОЛА Т. 3. РМ 2000: *Общеславянский лингвистический атлас. Т. 3. Растительный мир. К. № 47: LSI 441 ‘брусника’/Vaccinium vitis idea/*. Минск.
- Райчевски 2004: *Райчевски, Ст.* Българите мохамедани. София. Български бестселър – Национален музей на българската книга и полиграфия.
- СР 1999: *Старобългарски речник. Т. 1. А–Н.* София, Издателство „Валентин Траянов“.
- Стойков 1968: *Стойков, Ст.* Аканье в болгарском языке. – В: *Общеславянское значение проблемы аканья*. София.
- Стойков 1993: *Стойков, Ст.* Българска диалектология. Под редакцията на М. Сл. Младенов. София, Издателство на БАН.
- Стойчев 1965: *Стойчев, Т.* Родопски речник. – *Българска диалектология. Прочувания и материали*. Кн. 2, с. 119–314.
- Христозов 2017: *Христозов, Хр.* Окръжаващото пространство и планинското население в Родопите през XVI–XVII век. Дисертация за присъждане на научната и образователната степен „доктор“. София.
- Mitrinov 2007: *Mitrinov, G.* Die Mundartensituation in den Rhodopen. – In: *The Pomaks in Greece and Bulgaria. A model case for borderland minorities in the Balkans*. München.

REFERENCES

- BDA 1964: *Balgarski dialekten atlas. Т. 1. Yugoiztochna Balgaria. Chast 1. Karti; Chast 2 – karti, komentari, pokazaltz.* Sofia, Izfatelstvo na BAN.
- BDA 1975: *Balgarski dialekten atlas. Т. 1. Yugoiztochna Balgaria. Chast 1. Karti; Chast 2 – karti, komentari, pokazaltzi.* Sofia, Izfatelstvo na BAN.
- BDA. OT 2001: *Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. I–III. Fonetika. Aktsentologiya. Leksikologiya. Т. I. Fonetika.* Sofia. Knigoizdatelska kashta Trud.
- BDA. OT 2016: *Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. IV. Morfologiya.* Sofia, 2016. Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.
- Borisov 2016: *Borisov, D.* Belezhki varhu selishtnata, demografaska, religiozna i stopanska istoriya na selishtata po porechieto na Vacha prez poslednata chetvart na XV–XVI v. – *Istoriya*, 1, s. 57–76.

- Boyadzhiev 1991: *Boyadzhiev, T.* Balgarskite govori v Zapadna (Belomorska) i Iztochna (Odrinska) Trakia. Sofia. UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- Dorsunski: *Dorsunski, M.* Istoriya na ahrenite (pomatsite) (bez dannii za godina i myasto na otpechatvane).
- Hristozov 2017: *Hristozov, Hr.* Okrazhavashtoto prostranstvo i planinskoto nasele-
nie v Rodopite prez XVI–XVII vek. Disertatsiya za prisazhdane na nauchnata i
obrazovatel'nata stepen „doktor“. Sofia.
- Kabasanov 1963: *Kabasanov, St.* Edin starinen balgarski govor. Tihomirskiyat go-
vor. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- Keremidchieva 1993: *Keremidchieva, Sl.* Govorat na Ropkata. Rodopska gra-
matika. Sofia. MicroPrint.
- Kiel 1998: *Kiel, M.* Razprostranenie na islyama v balgarskoto selo prez osmanskata
epoha (XV–XVIII v.): kolonizatsiya i islyamizatsiya. – In: *Myusyulmanskata
cultura po balgarskite zemi*. Sofia, s. 56–126.
- Kiel 2017: *Kiel, M.* Balgaria pod osmanska vlast. Sabrani sachineniya. Sofia. Iz-
datelska kashta TENDRIL.
- Kovachev 2010: *Kovachev, R.* Osmanskiyat danachen opis za selishtata v nahiyata
Rupchoz ot nachaloto na XVI vek. – In: *Sb. Zablude i falshifikatsii za proizhoda
na balgarite mohamedani*. Sofia, Tangra TanNakRa IK, s. 91–107.
- Mazhlekova 1990: *Mazhlekova, M.* Rechnik na starobalgarski dumi v dnešnite
balgarski govori. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- Memishoglu 1991: *Memishoglu, H.* Stranitsi ot istoricheskoto minalo na pomatsite.
Ankara.
- Mitrinov 2007: *Mitrinov, G.* Die Mundartensituation in den Rhodopen. – In: *The
Pomaks in Greece and Bulgaria. A model case for borderland minorities in the
Balkans*. München.
- Mitrinov 2010: *Mitrinov, G.* Falshifikatsii, svarzani s ezika na balgarite mohame-
dani. – In: *Sb. Zablude i falshifikatsii za proizhoda na balgarite mohamedani*.
Sofia, Tangra TanNakRa IK, s. 108–116.
- Mitrinov 2018: *Mitrinov, G.* Ezikovi svidetelstva za balgarskiya karakter na nasele-
nieto v Yuzhnite Rodopi i Zapadna Trakia prez XVI vek. Ch. 1. Ksantiysko,
Zlatogradsko, yuzhnite rayoni na Smolyansko. Sofia.
- Mitrinov 2018a: *Mitrinov, G.* Antroponimichni dannii za selo Ablanitsa, Nevrokop-
sko, v osmanski danachni registri ot XV vek. – *Makedonski pregled*, № 2, s.
111–118.
- Mladenov 1986: *Mladenov, M.* Govorite v Rodopite. – *Doklad na mezhdunarodna-
ta konferentsiya “Rodopskite govori i tyahното znachenie za istoriyata na bal-
garskiya ezik i slavyanskata filologiya”*. Smolyan, 11–13.09.1986.
- OLA T. 3. RM 2000: Obshteslavianskii lingvisticheskii atlas. T. 3. Rastitelnii mir.
k. № 47: LSI 441 ‘brusnika’ /*Vaccinium vitis idea*/. Minsk.

- Raychevski 2004: *Raychevski, St.* Balgarite mohamedani. Sofia. Balgarski bestselar – Natsionalen muzey na balgarskata kniga i poligrafiya.
- SR 1999: Starobalgarski rechnik. T. 1. A–N. Sofia. Izdatelstvo “Valentin Trayanov”.
- Stoykov 1993: *Stoykov, St.* Balgarska dialektologiya. Pod redaktsiyata na M. Sl. Mladenov. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- Stoykov 1968: *Stoykov, St.* Akan'e v bolgarskom iazyke. – In: *Obshteslavianskoe znachenie problemy akan'a*. Sofia.
- Stoychev 1965: *Stoychev, T.* Rodopski rechnik. – *Balgarska dialektologiya. Prouchvaniya i materialy*. Kn. 2, s. 119–314.

✉ *Assoc. Prof. Georgi Mitrinov, PhD*
Department of History of Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria

Published: 31 March 2021